

Radnóti Miklós és a munkaszolgálatosok Hatvanban

1909. május 5-én született Glatter Miklósként, ám a szülésben édesanyja Grosz Ilona, és ikertestvére is belehalt. Apja Glatter Jakab kereskedő újra nősült, és felesége a szintén zsidó származású Molnár Ilona szinte édesgyermekként szerette őt, és az első házasságából származó nővérét, Klárát is. Ebből a második frigyből még született egy húga Ágnes. Sajnos 12 évesen apja is meghalt agyvérzésben, így ezzel a furcsa teherrel vágott neki az életének. A rokoni gyámja akaratának ellenére otthagyja a kereskedelmi tanulmányait, és a bölcsész pályát választva lett francia nyelv és irodalomtanár. Mivel az 1920-as években gyerekként sokat nyaralt atyai nagyszüleinél – a Felvidéken, Gömör vármegyében fekvő – Nemesradnót faluban, ezért felnőttként beadta névmagyarosítási kérelmét Radnót falu nevét választva. Ugyan hivatalosan a Radnóczi név használatát engedélyezték számára, ám ő írói álneveként konzekvensen a Radnóti nevet használta. A későbbi költő nem kapott vallási nevelést, mint írta egy helyütt, soha nem járt zsinagógába, vallását nem gyakorolta. Így ír erről: „Zsidó felekezetű” vagyok ma is..., de nem érzem zsidónak magam, a vallásra nem neveltek, nem szükségletem, nem gyakorlom, a fajt, a vérrögöt, a talajgyökért, az idegekben remegő ősi bánatot baromságnak tartom, és nem „szellemiségem” és „lelkiségem” és „költőiségem” ősi meghatározójának... A zsidóságom „életproblémám”, mert azzá tették a körülmények, a törvények, a világ. Kényszerből probléma.” Tehát ennyit az előzményekről.

Most pedig egy furcsa időutazásra invitálom az érdeklődőket a fenti témával kapcsolatosan. Az egyre fasizálódó országban 1942 tavaszán Radnóti Miklós zsidó származású franciatanár és hasonló vallású sorstársai már rettegve várták, hogy megkapják munkaszolgálatos behívójukat, amely július 3-án meg is érkezik a részére. Ez már a második ilyen katonai behívója volt. Bevonulása után mindegyikük kapott egy sárga karszalagot, és útnak indítják őket a saját ruhájukba, cipőjükbe az erdélyi Élesdre, hogy telefonpóznákat ássanak le a földre, illetve erdőt irtsanak. Miközben embertelen körülmények között élve túrniuk kellett a hatalom birtoklásától és az alkoholtól megrészegült tisztek, altisztek basáskodását. Ott három hónapi testi-lelki gyötrelém után már azt remélték a társaival együtt, hogy hamarosan visszatérhetnek a polgári életbe, ezért súlyos csapásként fogadták a hírt: nem Budapestre utaznak vissza Élesdről, hanem Hatvanba, ahol még további hónapokon át kell dolgozniuk. Elkeseredve, éhesen, fáradtan, piszkosan érkeztek meg a költő és sorstársai Hatvanba 1942. október 14-én este. Egy éjszakát még a vasúti kocsiban töltöttek, majd másnap megtudták, hogy a cukorgyárban fognak dolgozni, szállásuk pedig négy kilométerre lesz a munkahelytől, a város szélén, Nagytelekmajorban.

Képzeld el, hogy 1942. őszét mutatja a naptár, és mi ezen a ponton állva – a hajdani kiskastély mellett, amit a köznyelv napjainkban „Kristály-kastélyként” ismer – széttétekintünk. Teljesen más látvány tárult eléjük... Akkoriban az előttünk lévő út macskaköves volt, viszont akkor nem létezett a víztorony sem, amit 1957-ben építettek, és persze a buszmegálló sem, hanem a közötte fekvő területen állt a vasúti szálloda épülete, (1. kép) és mellette az étterem és kerthelysége. A közúti felüljáró és a híd már állt 1914 óta, de a nyomvonala a ma is látottól eltért. Viszont volt egy út, az egykori pest-hatvani út, amely a síneken vezetett át és két sorompó volt a pályatest két oldalán. Ugyanis a Hatvani uradalom területén megtermelt paradicsomot és cukorrépát itt dolgozták fel a gyárban. Ezt egy mezőgazdasági kisvasút hordta be, amit a köznyelv csak kutyavasútnak hívott. Ez egy macskaköves kialakítású út volt, amelynek a szélén egy 60 cm-es nyomtávú kisvasúti sín feküdt, és azon húzta a ló, a több kocsiból álló csillesort. A gyár területén kb. 8 km hosszúságú sínpáron közlekedtek a fából, illetve vasból készült kocsik. Ezeket anyaguk alapján vaskutyáknak hívták. Ha megnézzük a következő képet, itt láthatjuk, ahol éppen megy be egy ilyen szerelvény a gyárépülethez. (2. kép) A fából készült csilléket fakutyáknak hívták, de azok nem hagyták el a gyár területét, azokkal belső áruszállítást végeztek.

1. A ma már nem létező vasúti szálloda épülete

2. A kép jobb szélén a gyárba menő kutyavasút szerelvénye látható

3. Ide érkezett meg a munkaszolgálatosok szerelvénye Élesdről, az egykori vasútállomást 1944. szeptember 20-án bombázták le

A gyár kerítése a mai vasúti kerítés helyén állt, és ott benn futott a már említett Boldogra vezető út. (Ha valaki kíváncsi rá, és elsétál az állomás felé, akkor a kanyarban bevezetésként láthat egy leromlott állapotú anyagárú raktárat. Ha bemegy az épület elé, akkor látni fogja, hogy előtte egy macskaköves út van, na az az út vezetett egykoron Boldogra. A ma is látható állomásépület még nem létezett, (3. kép) hanem annak elődje úgy jó húsz méterrel beljebb állt, a mai sínek helyén. Azt 1944. szeptember 20-án lebombázták, és az ott található két óvóhely is találatot kapott, több mint 600

halottat vittek ki a belvárosi temető tömegsírjába hantolva őket. Az új állomás 1955-ös építésénél került a mai helyére az állomásépület, és akkor hozták ennyivel beljebb a most látható kerítést, és ekkor épült meg a mai nyomvonalán a boldogi út.)

Most sétáljunk be képzeletben a gyárban. Az 1905-ös építésű cukorgyári kiskastély már állt, szinte pompázott gyönyörű kivitelezésében, belül márványlépcsős, hatalmas tükrökkel díszített lépcsőházzal, ízléses 3 méteres belmagasságú szobáival, illusztris brokátfüggönyeivel. Itt élt akkoriban a gyárat irányító Hatvany Endre báró, aki a Horthy-korszak zsidóellenes intézkedéseit kihasználva, saját gyára részére igényelt ún. zsidó munkaszolgálatosokat, akiknek a munkájáért nem nekik, hanem a kormány kasszájába fizetett, de lényegesen kevesebbet, mint a helyben élő és dolgozó napszámosoknak illetve munkásoknak kellett volna. Maga a Deutsch Ignác és Fia Cukorgyárának építését 1888-ban kezdték meg, és a következő év szeptemberében már termelt is a gyár. 38 kataszteri hold területen feküdt, ami durván 240.000 négyzetmétert jelent. Építésében olasz kordésok és kőművesek, cseh és morva gépszerek, valamint német mérnökök vettek részt zömében, míg a magyarok kubikus munkát végeztek a kezdetekben. A külföldről érkezett szakemberek mellett már a helyi képzett munkaerő, a hatvani lakatosok is szerephez jutottak.

1942-ben a cukorgyár döntő részben a Hatvany-család tulajdonában volt. Azé a családé, amelynek tagjai között ott volt Hatvany Ferenc festőművész, Czóbel Béla jóbarátja, Bertalan a Kelet-kutató orientalista, Irén, aki jótékonykodásáról volt híres, és Lili a filmforgatókönyv és drámaíró, tehát akik maguk is elismert művészek, tudósok voltak. A gyár tisztviselői karában is igen sok volt a zsidó származású egyén, ezért joggal reménykedhettek a zsidó munkaszolgálatosok, hogy talán emberségesebb körülmények között dolgozhatnak, mint korábban az erdélyi hegyekben. Köztudomású volt, hogy a zsidó származású Hatvany Endre – aki áttért a katolikus vallásra –, akárcsak Ollé László gyárigazgató, Mester Mór főmérnök és Domány Ernő, a gépészeti ágazat főmérnöke szintén. Különösen Radnóti, a költő remélhette a támogatást, hiszen tudott arról, hogy József Attilát vendégül látták a hatvani kastélyban, sőt

magá Radnótit is meghívta Hatvany Lajos néhány évvel korábban egy vacsorára a budai várban lévő palotájában, amikor Thomas Mann Magyarországon járt, sőt akkor Hatvanba is elhozta Lajos báró a német író. (A művészetpártoló Hatvany Lajos már nem volt tulajdonos a gyárban, 1919-es renegát viselkedése miatt őt kifizették az örökségből.)

Hogyan is nézett ki akkoriban a gyárudvar? Mindez jól látszik a 4. képen. Míg az 5. képen, ha elnézünk a távolba, ott voltak azok a raktárépületek, ahol a megtermelt több ezer tonnányi cukrot zsákokban tárolták, és azon túl voltak a fabarakkok, ahová 1944. júniusában a hatvani, gyöngyösi és környékbeli zsidó lakosságot összeretelték, és innen szállították el őket az auschwitzi és buchenwaldi koncentrációs táborokba. A képen is látható, hogy kiterjedt vasúti hálózat is volt a területen. Ezen keresztül érkezett be a Pest, Nógrád, Szolnok, Jász-Nagykun megyékből a cukorrépa, de ide tolták át a vasútállomásról a Salgótarjából érkezett szenet, illetve a gyártáshoz szükséges mészkövet is. A munkaszolgálatosok ide érkeztek a cukorgyár kampányában annak idején kb. 2400-an dolgoztak. Azok egy része 10-12 éves gyermekmunkás volt, akiket napi 8 órában foglalkoztattak. A 13-17 éveseket napi 10 órában, a 18 éven felülieket pedig 12 órában lehetett dolgoztatni a nehéz fizikai munkának számító cukorgyártásban. Akkor amikor a 14-16 évesek 20 filléres, a női munkások 22 filléres, a férfi napszámosok 32 filléres, a gépkezelők 40 filléres, a kiemelt szakmunkások 50 filléres órabéren dolgoztak.

4. A cukorgyár udvara, jobbra alul a kutyavasút csilléi, felette pedig a vasúti kocsikon beérkező cukorrépa

5. A távolban a cukorraktár épületei és a fából készült barakkok, ahová a zsidó lakosságot gyűjtötték össze 1944-ben

A munkaszolgálatosok egy része, közöttük Radnóti is a cukorgyártáshoz szükséges mészkövet, illetve a gyár működése szempontjából nélkülözhetetlen gőz előállítására szolgáló salgótarjáni szenet pakolták ki a vasúti vagonokból. A Salgótarjáni Kőszénbányából Hatvanba beérkezett szénrel megrakott vasúti szerelvényt betolták a gyártelep kb. 5 km hosszú vágányán, és a vagonból kellett átlapátolni azt a kutyavasút kocsijaiba nekik. Radnóti a Naplójában le is írta, hogy többször is előfordult, hogy ezek a csillék leugrottak a sín párról, és nekik kellett visszaemelniük azt. Ezt általában 3-4-en csinálták, miközben egy-egy ilyen csille súlya megrakva meghaladta a 700-800 kg-ot.

Itt állunk most egy kerítés tövében és bámulunk befelé. Előttünk az egykori cukorgyár gőzmalom épülete, egy kémény, és távolabb még néhány ma is használt épület. A valóságban az egykori gyár udvarán állhatunk.

Hatvany Endre, aki a gyárat ténylegesen irányította, nem igazán törődött a munkaszolgálatosok gondjaival és problémáival. A gyár tisztviselői között volt olyan, aki nem akart, mások pedig nem mertek, vagy nem tudtak enyhíteni a munkaszolgálatosok sanyarú sorsán. Voltak olyan zsidó tisztviselők, akik elképzelni sem tudták, hogy rájuk is hasonló sors vár majd. Abban reménykedtek, hogy szakértelmük miatt mentességet fognak kapni, ezért nem érezték közösséget a munkaszolgálatosokkal, irtózva fordították el róluk tekintetüket. Mások nagyon is érezték a veszélyt, ezért óvakodtak kedvező intézkedésekkel emlékeztetni a zsidóellenesség növekvő légkörében környezetüket arra, hogy maguk is zsidók. Radnóti naplót írt itt Hatvanban is, és abból tudjuk, hogy milyen munkát is kellett végezniük a gyárban. Megérkezésük után két

nappal egy öngyulladásban lévő szénteret kellett irtózatos füstben és szénmonoxiddal telített levegőben átlapátolniuk, hogy a vizes talajon szétterítve azt, hogy megszűnjön az izzásuk. Őt legtöbbször vagonrakodásra osztották be, amikor a vasúti kocsikból a szenet kellett átlapátolni a kutyavasút csilléibe. Majd ezt áttolniuk a kazánházban, ahol azt eltűzelték, és gőzt állítottak belőle elő, amellyel a gépparkot hajtották. Leírja, hogy egy nap 16 sorstársával 240 mázsa szenet raktak ki a vagonokból. A szénpor vastagon belepte őket, beleült a ruháikba, és hiába zuhanyoztak le a sichta végén, vissza kellett venniük a koszos ruháikat. Mindezt tetézi sokszor a hideg őszi időjárás, a zuhogó eső, és a metsző szél.

Radnóti megpróbálkozott azzal, hogy kedvezőbb elbánást próbáljon meg kicsikarni a társai számára. Éppen szenet lapátoltak ki a vagonból, miközben hideg szélben, szakadó esőben dolgoztak, amikor megszólította egy angol esőkabátos, esernyős, igazgatószerű úr:

- Megy a munka, urak?

- Megy, mert muszáj! – felelte. De az emberek bőrig áztak, a bakancsok lyukasak... holnapra húsz emberből tíz beteg lesz. Nem lehetne azokkal leváltatni, akik eddig fedett helyen dolgoztak?

- Nem kérem, az fennakadást okoz. – jött a kimért válasz.

Majd egy másik alkalommal is szóvá tette az intézőnek, hogy a szakadó esőben védőruha nélkül kell dolgozniuk. Most több foganatja lett: zsákokat adtak nekik, azt húzhatták a fejükre az eső ellen védekezésül. De kikötötték, hogy a sichta végén a zsákokkal el kell majd számolnia darabra pontosan. Nagy néha az átázott ruhájú, fázó munkaszolgálatosok 15-20 percre bemehettek a kazánházba, ahol próbálták szárítgatni a ruhájukat, és önmagukat, de a rövid idő miatt nem sok sikerrel jártak.

6. A cukorfőző tartályok, amelyek tisztítását a munkaszolgálatosok végezték (a fotó nem Hatvanban készült)

A költő számára a legkellemetlenebb munka az volt, amikor a cukorfőzéshez használt egy emeletes tartály kitisztítására kapott utasítást egy kollégájával egyetemben. A több hektoliteres tartályba egy keverőlapát működik folyamatosan a főzés folyamán, azonban heti szinten olyan mérvű folyékony cukorletapadás történik, hogy azt el kell távolítani, mert a főzési folyamat hatásfokát gyengíti. Ezért ezt időről-időre tisztítani kell. Ennek a módja, hogy két munkás meztelenül bemászik a tartályba,

mibe kívülről forró vízsugarat eresztettek be. Guggolva, óvatosan takaríthatták csak, mert könnyen bevették fejüket, és ha megcsúsztak a durva cukormázhoz odaragadtak, ami lehúzta a bőrüket. A forró víztől a tartályban 30-35 fokos meleg volt. Nem is bírták tovább harminc percnél, akkor váltották a benn dolgozókat. A meztelen dolgozókat kinevették még az éretlen munkástársak is, nem beszélve a közelben dolgozó lányokról, ami különösen megalázó volt a munkaszolgálatosok részére. (6. kép)

Ír még a gyárudvaron végzendő prizma-pakolásról is. A kisajtott répaszeleteket fakutyákon a lovakkal kihúzták az üzemépületből, majd olyan 30-35 vagonnyit fel kellett vasvillával pakolni gúla alakban, majd amikor kész, törekszalmával befedték, arra földet tettek, és az ott erjedt egész télen, majd tavasszal a répabeszállító gazdáknak adták cserébe egy részét, ami jó marhatakaromány volt. Írta, hogy négyen egy nap 252 mázsa répaszeletet dolgoztak így fel.

Illetve a cukorgyártás során a csarnokban is dolgozik, ahol a szállítószalagon érkező 50 kg-os cukroszsákokat kell taligára rakni, és áttolni a hodályon, és felrétegezni a mennyezetig. Egy talicskára 3 zsák kerül, azaz 150 kg-ot kellett tolniuk egyik helyről a másikra. Mint leírta egy 8 órás műszakban 1320 db zsákokat kellett taligára raknia és eltolnia. Végül két sérvet is összeszed Hatvanba, „örök emlékül”.

A költő maga is megállapította, hogy a cukorgyári munkások munkája annyira nehéz, hogy azt csak az bírja elviselni, aki beleszületett a napszámos életbe. Keserűen állapította meg, hogy Lajos báró irodalompartoló tevékenységének a munkások keserves munkával teremtik meg az anyagi alapját, és már azt is bánta, hogy valaha egy vacsora erejéig részesedett ebből a gazdagságból Thomas Mann látogatása alkalmával.

Ennek ellenére mindössze egyszer került sor arra, hogy Hatvany Endre beszélgetést kezdjen az egyik munkaszolgálatossal. Megkérdezte, nem nehéz-e a munka. Várakozásával ellentétben a megkérdezett csak annyit válaszolt: – Nehéz. Nem ezt várta, meglepődve újból kérdezte: – Tessék? Mire a munkaszolgálatos tagoltan és nyomatékosan megismételte: – Nagyon nehéz. Ez annyira elkedvetlenítette Hatvanyt, hogy tovább menve jobbnak látta befejezni a beszélgetést.

Az erdélyi hegyekben végzett oszlopcipelés a hatvani munkához képest könnyűnek tűnt a költő számára. Itt nehezebbek voltak a munkafeltételek is, hiszen néha három műszakban dolgoztatták őket, sokszor 8 órán keresztül kellett szünet lapátolni. Erdélyben vasárnap pihenhettek, itt időnként vasárnap is munkába állították őket. Minél nagyobb teljesítményt akartak kicsikarni belőlük azzal fenyegetőzve, hogy aki nem dolgozik megfelelően, azt büntetőszázadba osztják, és kivezényelik Ukrajnába.

A hatvani cukorgyárban megtapasztalta a költő a vidéki gyárak munkásainak életét, amely még a munkaszolgálatosokénál is nehezebb volt bizonyos tekintetben, hiszen a szakmunkát végző dolgozók is nehéz körülmények között tették a dolgukat. Hogy mégis elviselték, azt annak köszönhetik, hogy egyrészt gyermekkoruk óta hozzászoktak a nehéz fizikai munkához, másrészt megtanulták azokat a fogásokat, amelyekkel könnyebben el tudtak végezni egy-egy munkaműveletet. A gyári munkások együtt dolgoztak a munkaszolgálatosokkal, hiszen a legszükségesebb tennivalók összehangolása nélkül ez lehetetlen lett volna. A munkaidő a munkaszolgálatosoknak 8 óra volt, és a nehéz fizikai munka után kellett kigyalogolniuk a szálláshelyükre, Nagytelekre, az uradalmi majorba lévő istálló épületbe. (7. kép)

7. A nagyteleki major épülete, ahol a munkaszolgálatosokat elszállásolták

Akik a délutáni vagy az éjjeli műszakban dolgoztak csak a holdvilág fényénél gyalogolhattak a szálláshelyükre, mert közvilágítás nem működött. Hiszen hadiállapot volt érvényben, azaz a házakban is kötelező volt az elsötétítés. A főút szélén – amit akkoriban „csinált útnak” neveztek a hatvaniak, mert macskakővel volt kirakva, mentek haza sárban, pocsolyák között, halálosan elfáradva. Többször leírta, hogy a vánszorgó szakaszukból többen már a vacsorát sem vették fel, annyira el voltak csigázva. Az istálló épületük mellett álltak a nagyteleki uradalomban dolgozók apró szegényes lakóházai, az ólakban tartott haszonállataikkal, amik bűzt árasztottak. Benn az istállóban egyszerű deszkapriccsek voltak a földre lefektetve, azon szalma, és úgy kellett aludniuk. Az élelmezésük meglehetősen szegényes volt, egytál ételként negyed merőkanálnyi levest, vagy híg főzeléket kaptak, és általában 15-20 dkg kenyeret.

A gyárban voltak olyan dolgozók, akik együtt éreztek velük, és titokban süveg cukrot loptak nekik, amivel enyhíthették az éhségüket. Beszélgettek is a melósokkal, akik szintén panaszkodtak, a nehéz munka és a kevés munkabér miatt. Bár akinek szerencséje volt, és állandósították a munkaviszonyát, és nemcsak a cukorkampány 1,5-2 hónapjában kaptak munkát, azok mégis elégedettek lehettek, hiszen ha szegényesen is, de biztosíthatták a családjuk

számára a kenyeret. Emellett különböző természetbeli ellátmányt is kaptak a gyártól az állandó dolgozók, akiknek a létszámuk ebben az időben úgy 800 fő körül volt. Emellett a gyár lakásépítési programot is végzett, sőt baleseti és temetkezési segílyt is nyújtott a számukra. Cserébe viszont hatalmas elvárásokat is támasztottak a dolgozók felé, pl. előre be kellett jelenteni a házasságkötési szándékot, és megvizsgálták a leendő párjuk „megfelelőségét” is, és vagy engedélyezték vagy éppen eltiltották a házasságtól. Aki szembeszegült, azt elbocsátották.

8. A képsalagon jól látszik a vágányok mellett húzódó répaúszató beton csatornája is

A költő naplója 1989-ben jelent meg könyv alakban. Itt beszámolt arról is, hogy a munkaszolgálatosokat lehetett látogatni. Hatvanban más volt a helyzet, ugyanis ide érkeztek után, október 22-én megszőkött három munkaszolgálatos, ezért az elvakult zsidógyűlölő parancsnok megbüntette az egész századot, és megtiltotta az esedékes látogatást. Pestre érve az állomáson elfogták majd visszazsuppolták őket. Szerencsésükre, elkerülték a hadbírószágot. Így csak 1942.

november 8-án fogadhattak látogatót, ekkor eljött hozzá felesége Gyarmati Fanni, vagyis Fif ahogy ő becézte. Míg a költőnek Mik volt a beceneve a közös levelezésükbe. Rendszeresen írtak egymásnak, leírva, hogy éppen milyen dolgok történtek velük. Így maradhatott fenn a költő naplója is, ugyanis a jegyzetfüzetébe leírt történések lapjait kitepte, és elküldte feleségének. A hatvani itt tartózkodásukról kb. 30 oldalt írt, amiről így szerezhettünk tudomást.

A fent említett látogatásra a munkáskaszinó termeibe került sor. Ez tulajdonképpen az egykori vasúti szálloda épülete volt, amelyet Hatvany Endre 1940 májusában vett meg 50.000 pengőért, és átalakította. A homlokzatára „A Hatvani Cukorgyár Rt. Szabadidő Otthona” és „Hatvani Cukorgyár Sport Egylet Otthona” felirat került.

Vojtkó Pál hadnagy a látogatást megelőzően „eligazítást” tartott, azaz ismertette a látogatás alkalmával követendő szabályokat. Figyelmeztette őket, hogy élelmiszert és pénzt átvenniük nem szabad. Ennek ellenére a látogatók a magukkal hozott étel-, ruha- és ajándékcsomagjaikat átadhatták a szeretteiknek, és ezt ugyan tiltotta a szabályzat, de a rendelkezést nem tartották be, és ekkor nem ellenőrizték. A látogatást követően ugyanis ezt írta a költő a naplójába: „Utána persze nincs motozás, a fiúk élelmiszertel megrakodva térnek „haza”, még a nadrágok bugyraiban is étkek bújnak. Annyit hoztál Édes Egy s miből? miből? Olyan rossz lelkiismerettel eszem a sok finom holmit.” A költő nem csak élelmiszert kapott a látogató feleségétől, hanem könyveket is, ami szintén tiltott dolognak számított. Ezt követően innen vonultak „haza” a munkaszolgálatosok a Nagyteleken lévő szálláshelyükre.

Versek is születtek itt, az irodalomtörténet három költeményt datál ide. Ez is a Naplójából derül ki, mert csak kettő versnek a végén van datálva a Nagytelekmajor elnevezés. Az bizonyos, hogy az egyik legismertebb, az Októbervégi hexameterek, amelyet még Élesden kezdett írni, akkor született az első hat sora. És itt fejezte be a Nagytelekmajorban hozzá írva még 18 sort. Bár irodalomtörténeti kuriózum, hogy a vers vége kétféle zárással is ismert, mert egy korabeli folyóiratban megjelent az első verzió, majd nem volt megelégedve vele, és átírta a végét. Ezt a végső változatot olvashatják a kötetekben. A másik vers a Kecskék címet viseli, és ez egy élesdi emlék felidézése, amit viszont itt öntött végső formába. A 3. vers a Téli napsütés címet viseli. A vers végén mindössze az 1942-es évszám van, azonban a Naplójában leírja, hogy Hatvanból amikor áthelyezték őket Pestre, kapott egy kimenőt, és az őt otthonában meglátogató barátainak felolvasta azt a három versét, ami Hatvanban született, és ezt nevezte meg a 3. versnek.

A munkaszolgálatos század, köztük a költő is végül 1942. november 18-án szállt vonatra, Budapestre vezényelték őket, és ott egy faárugyárban kellett dolgozniuk. Kevésbé rossz körülmények között, mint akár Erdélyben, akár Hatvanban. De ez már egy másik történet.

A történet lezárásához hozzátartozik, hogy a már mutatott istálló épület falára 1983-ban helyeztek el egy márványtáblát, rajta a költő bronzplaketten ábrázolt arcképével. A költő két méteres szobrát itt a város közepén, az akkor még Szocialista Brigádok Terén 1985-ben avatták fel. Borbás Tibor Munkácsy-díjas szobrászművész alkotása. A rendszerváltást követően viseli a tér a mártír költő nevét.

9. H. Szabó Sándor fotóján a cukorgyár madártávlatból...

10. ... és a vasúti felüljáróról fotózva

11. A hajdani gőzgép még a gyárudvaron volt kiállítva

12. És ez is a múlt, 2006-ban bontják a hajdani gyáracsarnokot

A gyárban az utolsó termelési év 2003. volt. 2004. márciusában elkezdődtek az elbocsátások. A képen látható 40.000 tonna cukor befogadására alkalmas siló tárolási célokat szolgált a Szolnokon és Szerencsen gyártott cukor számára. Innen szolgálták ki a nagy fogyasztású gyártókat, pl. a Coca Cola magyarországi üzemét. 2006-ban bontották le a gyár használaton kívül álló épületeit. A terület egy része később önkormányzati, míg a másik része magán tulajdonba került. A gyárra, az itt dolgozókra az előbbi helyszínen lévő emlékházban mindössze egy kiállítás emlékezik, amit ajánlok a szíves figyelmükbe!

Bacsa Tibor